

**MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINE  
FUTUWWETNAMAÇYLYGYŇ TÄSIRI**

Çuň many-mazmuna ýugrulan ajaýyp döredijilik mirasy bilen dünýä medeniýetiniň ösüşine uly goşant goşan söz ussatlarynyň biri hem akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragydyr. Hormatly Prezidentimiz: „**Türkmen topragynyň hakyky watançysy, joşgunly waspçysy Magtymguly Pyragynyň sygyrlary jemgyýetimiziň ruhy kämilligine, ahlak sagdynlygyna hyzmat edýär, halkymyzyň watansöýüjiligin, erkinligini, bitewiligini, agzybirligini, ýokary adamkärçilik sypatlaryny wasp edýän belent aýdym bolup ýaňlanýar**»<sup>1</sup> diýip, bu beýik şahyryň döredijiligine mynasyp baha berdi.

Islendik döwür edebiýatyna ýa-da şol döwürde ýaşan ýazyjy-şahyrlaryň edebi mirasyna doly göz ýetirmek we ony çuň ylmy nukdaýnazardan öwrenmek üçin, ondan ozalky edebiýata ser salmak zerurdyr. Bu Magtymgulynyň döredijiligi babatda hem şeýledir. Çünki gadymy hem orta asyrlar edebiýatynyň aýratynlyklarydyr däpleri XVI-XVII, hatda XVIII-XIX asyr türkmen edebiýatynda hem öz yzlaryny goýupdyr.

Magtymguly Pyragynyň edebi mirasy seljerilende-de, onuň eserlerinde orta asyrlarda giňden ýaýran futuwwetnamaçylyk däbiniň yzlaryny görmek bolýar.

«Futuwwet» sözi aslynda «feta» diýen sözden bolup, ol häzirki zaman türkmen dilinde «ýigit» diýen manyny aňladýar. «Ýigit» diýlende, sahatlylyk, pespällik, geçirimlilik, ynsanperwerlik ýaly ähli ýagşy gylyk-häsiýetleri özünde jemleýän kämil ynsan göz önünde tutulýar. Has dogrusy, ol biziň häzirki ulanýan «Är» diýen sözümiz bilen manydaşdyr.

Şeýlelikde, ýagşy gylyk-häsiýetleri özünde jemleýän we

---

<sup>1</sup> Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. –Aşgabat, 2011, IV jilt, 241 sah.

başgalara-da dogry ýoly salgy berýän kämil kişä – «ýigit-är», ýagny «feta» diýlipdir. Olaryň tutýan ýoluna bolsa «futuwwet» diýlipdir. Kämil häsiýetli ärleriň ýoly bolan futuwwet ýoluna – futuwwet ylmy-na bagyşlanyp, taryhda ençeme eserler ýazylypdyr we olar «Futuwwetnama» diýlip atlandyrylypdyr. Ilkinji «Futuwwetnamalar» VIII-IX asyrlarda ýüze çykyp başlapdyr.

Türkmen akyldary Ýahýa ibn Halylyň, takmynan, XIII – XIV asyrdan ýazan ajaýyp «Futuwwetnama» eseri türkmençe ýazylan «Futuwwetnamalaryň» iň gadymysy hasaplanylýar.<sup>1</sup> Ylmy çeşmelerde berilýän maglumatlara görä, Ýahýa ibn Halyl Menteşe ogullary Türkmen begliginden bolupdyr.<sup>2</sup>

Haýsy dilde ýa-da haýsy asyrdan ýazylandygyna garamazdan, «Futuwwetnamalar» päk ahlaklylygy, ýagşygylyk-häsiýetleri ündäp, adamlary hemmetaraplaýyn ajaýyp adam bolmaga çagyryr. Bu bolsa hiç wagt gymmatyny ýitirmejek umumadamzat ähmiýetli meseledir. Şoňa görä, dürli ýurtlaryň edebiýaty öwrenijileriniň ünsüni çeken futuwwetnamaçylyk däbi we «Futuwwetnamalar» babatda dünýä edebiýatynda ençeme ylmy-barlag işleriniň alnyp barlandygy bize çeşmelerden mälimdir. Bu ugurdan edilen düýpli ylmy-barlag işleriniň hatarynda nemes alymy Taeschner Franzyň, türk alymlary Abdülbaki Gölpinarlynyň, Neşet Çagataýyň, Cemal Anadolyň, Torun Aliniň we başgalaryň işlerini<sup>3</sup> agzap geçmek bolar. Ýahýa ibn Halyl ibn Çopan el-Burgazyň «Futuwwetnamasyna» bagyşlanan ýörite ylmy işleriň hem bardygyny bellemek gerek.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Islam ansiklopedisi. Istanbul, 1996, XIII jilt, 265 sah.

<sup>2</sup> Türkler. Ankara, 2002, VI jilt, 731 sah.; Türk taryhy. Ankara, 2002, VI jilt, 272 sah.

<sup>3</sup> Taeschner Franz. «Des Futuwwet kapitäl in Gülşehris altos – manischer bearbeitung von Attars mantig ut – Tayr». Berlin, 1932. Taeschner Franz Der anatolische Dichter Nasiri und sein Futuwwetname (Molla Nasyryň Futuwwetnamasy). Leipzig, 1944. Abdülbaki Gölpinarly. «Islam ve Türk illerinde fütüwwet Teşkilati». Ystanbul, 1949. Neşet Çagataý.. «Bir Türk Kurumu Olan Ahilik». Ankara, 1989. Cemal Anadol «Türk-islam medeniýetinde Ahilik költürü ve «Fütüwwetnämeler». Ankara, 1991. Torun Ali. «Türk edebiýatında türkçe fütüwwetnämeler».. Ankara, 1998

<sup>4</sup> Abdülbaki Gölpinarly. Burgazi ve Fütüwwetnämesi. IFM, XV (1-4) jilt. 10. 1953-7. 1954, 76-153ss.

Habaýogly Muninjan. Das Futuwwetnami des Yahýa b. Halyl. (Yahýa b. Halylyň Futuwwetnamasy). Münster, 1956 we ş. m.

Her bir eseriň gymmaty, öňi bilen, onuň öňe sürýän pikirindedir. Şonuň ýaly-da islendik döwürde dörän edebi döpleriniň hem dörän döwürine laýyk öz öňe süren pikirleri bolmalydyr. Diýmek, edebi akymyň ýa-da edebi däbiň häsiýetli alamatlary onuň öňe süren esasy pikirlerinden gözlenmelidir. Geçirimlilik, halallık, päklik, kiçigöwünlilik, sahatlylyk, kişiniň ýagşysyny ýaýyp, ýamanyny ýapmak ýaly «Futuwwetnamalarda» öňe sürülýän esasy pikirler Magtymguly Pyragynyň tutuş döredijiligiňiň içinden eriş-argaç bolup geçýär.

Ýahýa ibn Halylyň «Futuwwetnama» eserinde getirilýän örän täsirli bir rowaýata görä, bir Soltanyň elguşy bolupdyr. Soltan öz elguşuny örän gowy görüpdür. Emma bu guş bir gün öz hojaýynyň, ýaşap ýören ýerini taşlap, uçup gidipdir. Soltan ony uzak wagtlaý agtarypdyr, emma tapmandyr. Bu elguş uçup ýörşüne bir awçynyň eline düşüpdür. Awçy guşy öýüne äkidipdir we towuklarynyň arasyna salypdyr. Ozal erkin gezmegi öwrenen elguş towuklaryň arasyna salnanyny ýokuş görüp, bir towugy bölek-bölek edýär. Bu wakany gören awçy: «Munuň dyrnagy uzyn, towuklara goşulmaz» diýip, elguşuň dyrnaklaryny gyrkýar. Soňra elguş uçmaga hyýal edýär. Awçy onuň ganatyny gyrkýar. Soňra elguşuň öňüne dary dökýärler, emma elguş iýmeýär. Awçy: «Çünki uzyn, şonuň üçin eglip, dary iýip bilmez» diýip, guşuň çüňkünü hem gyrkýar. Umuman, guşy erbet hala salýarlar, horlaýarlar.

Soltan bir gün jar çekdirip, elguşy getirene, mün tylla berjekdigini aýdýar. Awçy bu habary eşidip, guşy soltana berýär. Görseler, guşuň haly harap bolupdyr.

Soltan elguşy jarçylaryň eline berip: «Bu guşy şäherde aýlaň we eger kim nebsine buýrup bilmän, öz dogduk diýaryny taşlap, ýurduny terk etse, onuň hem halynyň şu elguşuňky ýaly boljakdygyny aýdyp, jar çekin» – diýýär.

Beýik şahyr Magtymguly Pyragynyň «Aýrylma» atly goşgusyny okanynda, aşakdaky setirleriň hut «Futuwwetnama» eserinde getirilýän ýaňky rowaýatyň täsiri bilen döredilendigine ynanasyň gelýär. Beýik şahyr şeýle ýazýar:

Mestana ýöriňçäň gaýry ýurdunda,  
Önüp-ösen öz ýurduňdan aýrylma.  
Magrur käkilik deý nebsiň ugrunda  
Dama düşüp, ganatyňdan aýrylma.<sup>1</sup>

Iň bir kämil häsiýetleri, ýokary ahlak sypatlaryny ündemek, olary özüňde terbiýelemegiň ýollaryny salgy bermek, şol esasyda-da, «feta – ýigit, är» diýen mertebä mynasyp bolan kämil ynsany kemala getirmek maksady «Futuwwetnamalara» mahsus bolan esasy aýratynlyklaryň biridir.

Türkmen akyl-dary Ýahýa ibn Halylyň öňden gelýän däbe eýerip ýazan ajaýyp «Futuwwetnamasynyň» şu ugurda ýazylan öňki eserlerden tapawutlanýan esasy aýratynlyklarynyň biri hem onda ahunlyk-pirlik düzgünnamasynyň giňişleýin beýan edilmegidir.

Onuň bu eserinde «Her bir kişiniň, ilki bilen, ahunyň-piriň ýa-nynda ýetişmegi, ýagny bir kämiliň tälimini almagy gerekdir» diýen pikir boýdan-başa ündelýär.

Bir kämile baş goýmak, kämil äre gulluk etmek pikiri Magtymguly Pyragynyň döredijiliginde hem uly orun tutýar. Muny şahyryň aşakdaky setirlerinde hem görmek bolýar:

Kämil tapsaň, goý ýolunda başyňy,  
Är ardynda gezeň, är dek bolar sen.<sup>2</sup>

Kämil aýagna baş goý, ýalançydan el göter,  
Toba kylyp, bir piriň topragna bulan, köňlüm.<sup>3</sup>

Ýa-da:

Magtymguly, towfyk alsam,  
Bir är tapsam, gulluk kyslam.<sup>4</sup>

Gündogary öwreniji beýik rus alymy Ý.E. Bertels Magtymguly-nyň şygrylaryny öwrenmegiň öz aýratynlygynyň bardygyny nygtap

<sup>1</sup> Magtymguly. Eserler ýygynyndysy. –Aşgabat, «Ylym», 2013, I jilt, 379 s.

<sup>2</sup> Şol ýerde, I jilt, 421 s.

<sup>3</sup> Şol ýerde, II jilt, 304 s.

<sup>4</sup> Şol ýerde, I jilt, 253 s.

şeyle ýazýar: «Magtymguly öz goşgularynyň bir ýa-da başga setirlerini owardan obraz üçin, gelşikli kapiýa üçin ýazandyr diýip pikir etmek bolmaz. Şu zatlaryň hemmesini nazara alyp, onuň döredijiligini örän dykgat bilen öwrenmek, her bir sözünü saldarlap görmek we şol sözünň hakyky manysyna göz ýetirmäge jan etmek bilen öwrenmek gerek».<sup>1</sup>

Elbetde, kämillige düşünmek, onuň gymmatyna göz ýetirmek üçin özüň kämil bolmaly. Beýik şahyr Magtymguly:

Hemdert olup, içgin-içgin sormaýyn,  
Nä bilsin bir görüp gitse daşymdan<sup>2</sup> –

diýen setirleri ýöne ýere döretmändir.

Bu «Futuwwetnamalar» babatda hem şeýledir. Muny simwoliki häsiýetde beýan edip, Ýahýa ibn Halyl şeýle ýazýar: «Göwherleriň, jöwherleriň we dürleriň gymmatyny sarrap biler».<sup>3</sup>

Bu ýerde simwoliki beýan edijilik bilen aýdylýan göwher, jöwher, dür – «Futuwwetnama» kitaby bolup, sarrap – bu kitabyň gadyr-gymmatyna düşünişip okaýan we onuň ýollaryny tutýan okyjydyr – kämil kişidir.

Bu pikir Magtymguly Pyragynyň şygrylarynda hem yzygiderli nygtalýar. Muňa şahyryň:

Her sözüm bir dürdür gadryň bilene...<sup>4</sup>

Magtymguly, sözüm gysga, şerhi köp,  
Bilmeze hiç, bilen ýanda nyrhy köp.<sup>5</sup>

Ýa-da:

Akmak sözden hezl eýlemez, aňlamaz,  
Aryp bolsaň, söz manysyn seçer sen<sup>6</sup> –

diýen setirleri-de şaýatlyk edýär.

<sup>1</sup> Magtymguly. Makalalar ýygynyndysy. Aşgabat, TDN, 1961, 103 s.

<sup>2</sup> Magtymguly. Eserler ýygynyndysy. I jilt, Aşgabat, «Ýlym», 2013, 422 s.

<sup>3</sup> Ýahýa ibn Halyl. Futuwwetnama. TYA-nyň Milli golýazmalar instituty. Watan Türkmen – 337, 90 s.

<sup>4</sup> Magtymguly. Eserler ýygynyndysy. I jilt, Aşgabat, «Ýlym», 2013, 507 s.

<sup>5</sup> Şol ýerde, I jilt, 444 s.

<sup>6</sup> Şol ýerde, I jilt, 440 s.

Magtymgulynyň döredijiligi «Futuwwetnamalar» bilen diňe aýry-aýry ugurlar boýunça däl, eýsem pikir-tema taýdan hem baglanyşyklydyr. Ýahýa ibn Halylyň «Futuwwetnama» eserinde milli dāp-dessurlarymyz we ahlak-edep ýörelgelerimiz bilen baglanyşykly, şeýle hem kāmīl ynsan meselesi babatda ündelýän paýhasly pikirleriň Magtymgulynyň döredijiliginde giňden işlenmeginiň özi olaryň bir maksatdan ugur alandygynyň nyşanydyr.